

עליית הנוער מצפון-אפריקה

את הנוער היהודי מצפון-אפריקה הכרתי לראשונה במחנות קפריסין. כאשר באתי לבקר שם ב-1947, בתפקידי כיו"ר הוועד למען גולי קפריסין. עליית הנוער קיימה במחנות כפר-נוער, ובכפר זה שהו ילדים ובני-נוער שהגיעו באניות המעפילים, וביניהם מעפילי האניה "יהודה הלוי" שהפליגה מצפון-אפריקה. משרד עליית הנוער באירופה, שמרכזו היה בפאריס, קיים קשרים עם מארגני העליה בארצות צפון-אפריקה ובראש וראשונה במרוקו. משרדנו זה עוד לי להשיג את הוויזה באמצעות השלטונות הצרפתיים, כדי לבקר במרוקו ולבדוק את האפשרויות לארגון עליית הנוער משם. בחודש אלול תש"ט—1949, הגעתי לביקור ראשון במרוקו. אנשי העליה ועליית הנוער ראגו לשלומי ולכן הצמידו אלי את אחד העובדים הבכירים במשרד עליית הנוער, פרו קאופמן, שהיה לי לשומר-ראש. הייתי החבר הראשון של ההנהלה הציונית שבא לבקר בארץ זאת. לקראת הביקור קראתי על יהדות צפון-אפריקה, אולם שום תיאור ספרותי או עיתונאי לא יכול היה להכשירני כראוי לפגישה עם היהדות החשובה הזאת. פגשתי יהדות עסיסית, עממית, מושרשת במסורת עם-ישראל, מייצגת את יהדות ספרד המפוארת, ורובה הגדול מתגורר וחי במלאח, בשכונות המיוחדות והגבולות, המוקפות חומות, בכל הערים והעיירות. ביקרתי בבתי-כנסת, נפגשתי עם רבנים, הייתי אורח בבתי-הספר של "אוצר-התורה", "אם-הבנים", "אליאנס", וגם הלכתי לראות את המציאות ב"חררים". נפגשתי עם ראשי הישיבות של חב"ד, והייתי מלא התפעלות מכך כיצד חררו יהודים אלה, שהגיעו מברית-המועצות, אל היהדות הזאת, ממסגה היו כה רחוקים.

תנאי החיים של רוב יהודי מרוקו זעזעו אותי מאוד. הדלות והמחלות בלטו במיוחד. מימי לא הייתי כה מזועזע ונחרד כמו למראה הסמטאות האפלות והמלוכלכות שילדים התגוללו בהן באשפתות. דיכא אותי בעיקר המלאח הגדול של קזבלנקה. זעפתי מאוד על שהיהודים העשירים באותה העיר שבתיהם התנוססו לתפארת מעבר לחומת המלאח, היו אדישים למציאות הקשה של המלאח. תשעים אלף יהודים על טפם וזקניהם הצטופפו בתנאים אימים שלא ראיתי דוגמתם. נציגו של הג'וינט, אשר החל אז את פעולתו במרוקו, היה מוריס לאוב, אותו הכרתי היטב מזמן ביקורי במחנות קפריסין, שם שימש כנציג הג'וינט. לאוב היה איש היהדות המסורתית בארה"ב, עובד סוציאלי במקצועו ובנפשו, השולט יפה בשפה העברית. שאלתי אותו למה בא הג'וינט לעבוד במרוקו, כאשר עשירי יהדות מרוקו אינם עוזרים לאחיהם העניים? והוא ענה לי מיד, כי זאת היא המסורת והמציאות בקרב קהילות היהודים בארצות המזרח, וכי הג'וינט באמריקה לא יחכה במתן העזרה עד שיתעורר המצפון של העשירים היהודים בצפון-אפריקה. אולי בזכות מעשיו הטובים של הג'וינט הם יתביישו ויתחילו לפעול גם מצידם.

תשובה דומה קיבלתי מגיל ברונשוויג, סגן נשיא ה"אליאנס" — חברת כל-ישראל-חברים.

הגיינס החל או בדיפוי ילדים, בעיקר ממחלות הגרענת, הגזות והשחפת, ובאספקת מזון לבתי-הספר. התעניינתי בעיקר במצב הילדים ובני-הנוער ורציתי להתחיל להעלותם לארץ. המצב המחרד ביותר היה ב"חדדים" האפלים, בהם קובצו ילדים בתנאי סרתון ולכלוך, כאשר המלמד הזקן, לפעמים טומא בעין אחת, מצליף בהם ומלמדם חליפות. רבים מ"התדרים" האלה נמצאו בכוכים ללא תלונות והסרתון היה נורא. ראיתי לפני ארץ העומדת על פרשת-דרכים, אשר טרם הגיעה לעצמאות והחלה להיאבק להשגתה. הייתי משוכנע כי הקהילה היהודית הגדולה בארץ זאת, שהיא עתיקת יומין, לא תישאר זמן רב במצב הקיים, והקמת המדינה היהודית תתסיס אותה לקראת עליה וחיים תפשיים בישראל.

יצאתי את מדוקו בהחלטה נחושה לעשות הכל כדי להעלות משם נוער במספרים גדולים, כדי להציל את הדור הצעיר היהודי מניוון וממחלות ולאפשר לו עתיד יפה בארצנו. הערכתי כי נוער זה יהיה לדאש-גשר של הצלה לרבבות משפחות של יהודים, שיעלו בעקבות ילדיהם, ואלה יעזרו להם — לאתר שיגדלו — להיקלט בארץ. התחלתי לעבד את התכנית לעלייתו של הנוער מארצות צפון-אפריקה בסיסמה של "לפתות ילד אחד ממשפחה". הייתי בטוח כי עליית-הנוער צריכה להתכונן לגל עליה גדול ממדוקו ומיתר ארצות צפון-אפריקה, ולהתמודד בבעיות הקליטה והתינוך של נוער זה. לשם כך התלסתי להקים בית-מעבר לילדי עליית-הנוער בקזבלנקה, בו ישוה זמן קצר לפני עלייתם, כדי למיינם ולהכינם מבחינת רמת ההשכלה והגיל. מצאתי שליחה מצוינת, היא מינה בלומנפלד ז"ל, שהיתה פעילה ב"הגנה", והיתה בעלת גסיון חינוכי בתנועת "הנוער-הציוני". ידעתי שלא קל לאשה למלא תפקיד כזה בארץ מוסלמית, אולם האמנתי במינה ובכשרה להסתגל ולהסדר במקום. ואכן במשך 8 שנים היא מילאה תפקיד נפלא זה במדוקו, תוך הפסקה של שנתיים בהן שהתה בארץ, לשם בדיקת קליטתם של הילדים והנוער אשר שלחה משם. יהודי מדוקו התאהבו בה ורבים דיברו עליה כעל קדושה. במשך השנתיים שהיתה בארץ מילא את התפקיד שם, ד"ר ישראל מרגלית ז"ל, שהיה נציגנו בצרפת ובצפון-אפריקה כולה. הקימונו או את בית-המעבר "וילה-גבני" על שם האנס בייט במרסיי, ולאחר מכן את מוסד המעבר הגדול ב"קמבוס ליד מונפלייה. כאן עסקנו גם בריפויים של התניכים מן המחלות שלקו בהן במקומות מוצאם, בלימוד עברית ובהכשרה ראשונה לקראת קליטתם בארץ. היו ילדים ובני-נוער שבאו מערי מדוקו והיו שבאו מהכפרים הנידחים בהרי האטלס, שם היה אורח התיים שונה לחלוטין מזה שבערים הגדולות. יצאתי את מדוקו בהחלטה נחושה להביא לעליית נוער גדולה הן מארץ זאת והן מיתר ארצות צפון-אפריקה. במדוקו הכרתי את סמי לוי שהיה איש "המוסד" ופעל בשם הארגון "קדימה"; ועל ידו צוות אנשים מסורים לרעיון העליה. הקימונו שיתוף-פעולה מבורך. מיניתי את לידי גוזלן מטוניס כנציגת עליית הנוער בארץ זאת, והיא עשתה גדולות ונצורות במילוי שליחותה.

לצערו הרב ארע לנו אסון בנפול מטוס שהוביל את הילדים מטוניס למוסד מעבר בנורבגיה, שהוקם על ידי הארגון "לעזרת אירופה", שמטרתו היתה להבריא

את הילדים לפני עלייתם. היה זה מחנה הנראה שהוקם על ידי הנאצים עבור קציניהם, בזמן כיבוש נורבגיה בהולמסטרנד, לא הרחק מאוסלו. שם ארעה פעם תקרית בין הנוער שלנו לבין העובדים הנורבגים, והנוער שלנו התחיל לשרוף דהיטים, והיה חשש שיעלו באש את המחנה. טסתי לשם לפי בקשת משה שרת, שד החוץ שלנו ולפי קריאת שר החוץ הנורבגי, הדגעתי את הרוחות ויצאתי בהכרה שאפשר להמשיך בהבאת ילדים לשם. היה זה מעשה אנושי נפלא של פעילי הקרן הנורבגית הזו שבראשות מטילדה אופטל, אותה אפשר לכנות חסידת-אמות-העולם. האוירון שנפל ליד אוסלו עקב סערת רוחות חזקה, גרם למותם של כל הילדים שהיו באוירון, פרט לאחד שניצל. האסון זעזע את כולנו ואז הופסקה הססת הילדים מטוניס לנורבגיה. בינתיים קמו בצרפת עוד בתי-ילדים, שקלטו הניכים מקמבוס כדי להכשיר אותם יותר טוב לקראת הקליטה בארץ. בקמבוס קיימו שיתוף-פעולה מצוין עם הג'ינינט ואחד מראשי מורים בקלמן — ביקר אז במחנה. גם הגב' אלינור רוזוולט, הפטרונית העולמית של עליית-הנוער, באה לקמבוס ע"מ להיפגש עם חניכי עליית-הנוער, והיא התרשמה מאוד מהשליחות הגדולה שנטלנו על עצמנו.

ב-1952 באתי לביקור שני במרוקו, כדי לעמוד על התפתחות עבודתנו. במשך שני ביקורי במרוקו ביקרתי בעדים, בעידות ובכפרים, מהצפון ועד הדרום. היה לי גם מאבק עם חוגים קיצוניים שהתנגדו לעלייתם של הילדים במסגרת עליית-הנוער, אולם אלה היו מיעוט מבוטל ולא השפיעו על ממדי העליה. כאשר מדווקו קיבלה את עצמאותה, נפסקה העליה ונאלצנו לסגור את בית-חנה, הוא בית עליית הנוער בקובלנקה שנקרא על שם בתה של מינה, אשר נפטרה בילדותה. הגב' אלינור רוזוולט פנתה אז לסולטן מדווקו, מוחמד החמישי, וביקשה שיתיר את יציאת הילדים ובני-הנוער במסגרת עליית-הנוער. היא הזכירה לו את העודה אותה קיבל מבעלה הנשיא פרנקלין דילנו רוזוולט, שתמך בעצמאות מרוקו. אולם הרוחות הקיצוניות שנשבו אז בעולם הערבי בהשפעת נשיא מצרים עבדול נאצר, גרמו לכך שפנייתה של הגב' רוזוולט לא זכתה להיענות חיובית. במשך הזמן לא שקטתי וחיפשתי דרכים כיצד לחדש את עליית-הנוער ממרוקו. בינתיים שיגרנו משלחת ללוב, בהרכב הדי"ר שמואל ספירו ומשה יערי, שביקרה בקהילתיה והקימה שיתוף פעולה עם מחלקת העליה של הסוכנות ושליחיה ועם ראשי היהדות שם. כ"כ קשרנו קשרים עם יהודי מצרים. חתרתי לחדוש עליית הנוער בעזרת הארגונים הבינלאומיים למען הילד שהייתי פעיל בהם בתפקידים מרכזיים. באותה עת עלתה המחשבה לארגן מפעל של קייסנות בשוייץ, למען הילדים היהודיים ממרוקו, כדי שבדרך מוסוית זאת להטיס אותם אחר-כך משוייץ לישראל. היתה זאת תכנית מלאת חתחתים וקשיים, אולם קיבלתי את הבטחת המוסד לעליה לשיתוף פעולה, ואת הבטחת ארגון "אוזיה" שדאג לבריאותם של ילדים יהודיים בארצות שונות.

חיפשנו שליח מתאים לשליחות המסוכנת הזאת, ומצאנו את דוד ליטמן, שהיה בעל דרכון בריטי, יהודי בעל לב ונשמה, אשר הסכים לעמד בראש המבצע. הוקם ארגון מיוחד בשוייץ לקליטת ילדים ממרוקו בקייסנות, בשיתוף הסוכנות היהודית, "אוזיה" ועליית-הנוער. דוד ליטמן בא למרוקו ופתח בה משרד של הארגון הזה, ומשרדו צריך היה לכוון את הילדים היהודים להירשם

לנסיעה לקייטנות לשוייץ; אולם הורי הילדים וגם המורים בבתי-הספר שם למדו ידעו מה היא המטרה האמיתית של היציאה לשוייץ. דוד ליטמן בא מצויד בהמלצות של משרדי הממשלה השוייצרית שהושגו בעזרת הפרופ' בלך, ראש אוזיה בשוייץ. הוא הצליח להתיידד עם פקידים מדוקאים גבוהים ולשכנע אותם בחשיבות המבצע ההומניטרי-התברואתי הזה. כדי להסוות על הפעולה היה גם דיון על אפשרות קבלת ילדים מרוקאים-מוסלמים, במספר מצומצם, ולפתוח בשבילים מחנה גופש מיוחד, וזאת כדי שלא תתעורר השאלה מדוע מתקבלים ילדים יהודים בלבד לקייטנות אלה בשוייץ. לבסוף הוחלט לא להתחיל בקליטת הילדים המוסלמים, ע"מ שלא להסתבך בכל מיני בעיות בעת שהותם שם. כאשר באו הורים עם ילדים למשרדו של ליטמן בקובלנקה ואמרו שהם רוצים לשלוח את הילדים לישראל, סילק אותם ליטמן מיד באמרו שהחבדה שלו אינה עוסקת בעליה לישראל, הוא חשש, ובצדק, שמא רוצים להכשיל אותו ומישהו רוצה לבחון את הכוונה האמיתית של חברתו. ההורים שמסרו את הילדים הרשבעו על ידי נציגי המוסד לשמור על הכל בסוד מוחלט. היו פקידים מרוקאים ששאלו מנין יש ליהודים העניים סכומי כסף לשלם עבור מבצע יקר מאוד, לנסיעה ולקיום בשוייץ במשך כמה שבועות. על כך קיבלו תשובה, כי מוסדות סוציאליים יהודיים בעולם עוזרים למטרה חשובה זאת. היו גם קשיים בהכנת הדרכונים של הילדים ובמתן רשות ליציאתם על ידי מנהלי בתי-הספר. ליטמן הגיע לדגה כזו של ידידות עם פקידים מרוקאים, שהם שיתפו את פקדי חברתו בהכנת השאלונים לדרכונים של הילדים כדי להחיש את המבצע, כי בתקופת הקיץ היו רבים מהפקידים המרוקאים בחופשה. היה צריך לנצל כל קשר, כל הכירות כדי לקדם את הנושא; והעיקר, שהכל היה צריך להתרחש תוך זמן קצר, כדי שהפעולה במרוקו לא חועמד בסכנה, ברגע שהילדים יתחילו לזוז משוייץ לישראל, ותתחלנה להסתנן ידיעות על כך לעהונות.

היה צורך להקים מקומות קליטה זמניים בשוייץ ואחד כך בישראל. מוסדות המעבר בשוייץ היו של אוזיה. המבצע התחיל במרוקו ב-1 במרס 1961 ונמשך עד 24 ביולי אותה שנה. הילדים יצאו בדרכונים קולקטיביים והוססו מקובלנקה לשוייץ. מר דה ליטמן ראוי להערכה ולהוקרה עבור הסיכונים שנטל על עצמו. אשתו, שהיתה מזכירתו במשרד בקובלנקה, והילדים שלו — היו יחד אתו. לפני שהמבצע עמד להסתיים יצאה אשתו ללונדון והוא הספיק לחסל את המשרד בדרך של הסוואה ולצאת בטרם שהענין התגלה. הנס שקרה לנו היה שליטמן עזב את מרוקו לפני שבישראל פרצה שערורייה שאורגנה על ידי פעילי המחנה התורתי, הארגון הקיצוני המחתרתי, אשר תבע שכל הילדים שהגיעו ממרוקו ייקלטו רק במוסדות דתיים וכי גם מחנות המיון והמעבר בישראל יהיו תחת פיקוח הרבנים. היה זה ערב הבחירות לכנסת החמישית, כאשר מתיחות רבה שררה במדינה ו"הפעילים" הללו החליטו לנצל את העיתוי הזה ולפתוח במלחמה נגד עליית-הנוער, מבלי לבדוק באמצעים. עקב השערוריה הזאת לא יכולנו להמשיך בנסיבות נוספים של הסוואה ועליית הנוער ממרוקו ומצפון אפריקה פחתה מאוד, עד אשר מוסדות העליה פתחו שבילים חדשים.

במשך שנות אחדותי לעליית הנוער, עלו ונקלטו בה למעלה מ-25 אלף ילדים ובני-נוער מארצות צפון-אפריקה. זה אחד הפרקים המפוארים ביותר

בתלדות עליית הנוער. ואמנם, רובם המכריע של חניכים אלה, עזר לאחר מכן לקלוט את משפחותיהם שבאו אחריהם, והם עצמם בנו משפחות בישראל וממלאים תפקידים חלוציים בשטחים רבים של חינוך: בהתישבות, בחינוך, באמנות, במדע, בתעשייה. בצה"ל, במשטרה ובמגזרים אחרים. כאשר אנו נפגשים עם הבוגרים שהיו פעם חניכינו במקומות קליטה וחינוך, הם חוזרים ומדברים על הזכות הגדולה שנפלה בחלקם להיקלט ולהתחנך בכפרי-הנוער, בקיבוצים, במושבים ובמוסדות-חינוכיים לנרמיהם ולגוניהם. הם מביאים אתם את ילדיהם להראות להם היכן הם גדלו והתחנכו, ולא אחת אומרים שהלואי היו יכולים לתת לילדיהם את החינוך, אותו הם קיבלו במסגרת הפנימיות והמפעלים החינוכיים של עליית הנוער. נידלנו דור חדש של אינטליגנציה יהודית נפלאה. הרי רוב היהודים העשירים ואנשי האינטליגנציה מיהדות צפון אפריקה עברו לצרפת, לקנדה, הצרפתית ולארצות אירופה אחרות. אולם אנו הקימונו כאן דור חדש ומופלא, מתוך השכבה העניה ביותר של יהדות צפון-אפריקה. כל אלה שהיה להם חלק במבצע הנהודי הזה, רשאים להיות גאים על מה שהגשימו וקיימו.

בתקופה שפעלנו במחתרת היה אלכס גתמון ראש וראשון בין השליחים של ה"מוסד" במרוקו, ואנו רשאים לראות בו שותף בהגשמת משימתנו. גם דוד ליטמן הסתייע באלכס גתמון, שהיה למעשה מפקדו במקום, בהגשמת המבצע המחתרתי. גם לאחר מכן המשיכה עליית-הנוער לקלוט אלפים רבים של בני יהדות צפון-אפריקה: היה זה כבר קל בהרבה, כי בינתיים גסללו דרכים חינוכיות ונרכש נסיון חינוכי עצום. זוכר אני את הדו"ח הראשון שמסרתי למדריכי עליית-הנוער ולאנשי הקיבוצים, כאשר הגעתי בחזרה ממרוקו ב-1949. והעתונות הישראלית היתה מלאה במאמרי ביקורת על הצעירים היהודים המרוקאים. לא רבים הביעו אז נכונות לקלוט נוער זה, ואני אמרתי להם — והדבר פורסם אז בבטאון "דפים" של עליית הנוער — שיבוא יום ומקרב בני נוער אלה יגדלו מדריכים ומחנכים שיקלטו ויתנכו ילדים שיגיעו מברית-המועצות. גם חזון זה התגשם לא במעט. הפרק של עליית הנוער מצפון אפריקה הוא הכתר השני שכתה בו עליית הנוער, לאחר שקלטה את ילדי שארית-הפליטה עם תום מלחמת העולם השנייה.

אסיים בסיפור על תקרית שארעה לי בהקשר לתכנון עליית-הנוער ממרוקו. ב-1949, אחרי ביקורי הראשון במרוקו, טסתי לועידת "הרסה" שנערכה בסן-פונצ'יסקו, וגוללתי בפני צירות הועידה את רשמיי ותכניותי לגבי עליית-הנוער מצפון-אפריקה. "הרסה" הקציבה רבע מיליון דולר למטרה זאת — סכום גדול באותם הימים. ב-1952 נאמתי שוב בפני הועידה השנתית של "הרסה" בניו-יורק, במלון וולדורף-אסטוריה, בנוכחות 3000 צירות מכל רחבי ארה"ב. לפני פתיחת הועידה בא אלי קצין יחסי-הציבור של "הרסה" ושאלני מה בדעתי להציע בוועידה למחרת היום. סיפרתי לו שבתכניתי להציע עליית ילד מכל משפחה יהודית מצפון-אפריקה, כראש גשר לעליית המשפחות; הוא שאלני כמה משפחות בערך אני מצפה להכין בדרך זאת, והשיבותי לו: 75 אלף משפחות. הוא היה שבע-רצון מתכניתי ואמר שהיא תכבוש את הועידה. למחרת נאמתי ולידי ישב אייב הרמן, או קונסול כללי של ישראל בניו-יורק וכיום נשיא האוניברסיטה העברית בירושלים. הועידה קיבלה את הצעותי בתשואות. למחרת בבוקר הרימותי

את העתון "ניו־יורק סיימס" מתחת לדלת חררי במלון, והגה אני רואה כותרת גדולה בעמוד הראשון של העתון: משה קול, ראש עליית הנוער, הציע תכנית ליציאת יהדות צפון־אפריקה. חשכו עיני. הרגשתי כי כותרת זאת תעורר סערה בצפון־אפריקה. וכך אמנם היה. כעבור יום הניע מברק מ־משה שרת, שר־התחן, לאייב הרמן "מה אמד משה קול?" יעקב צור, שגריר ישראל בצרפת הוצף במברקים ממרוקו וטוניס, בהם סחו ראשי הקהילות היהודיות על דברי משלחות של יהודי טוניס ומרוקו התייצבו בפני הכיי של טוניס ובפני סולטן מרוקו והודיעו, כי אין בדעת היהודים לעזוב את ארצות מגוריהם מדורי דורות. "איש לא הססיד את משה קול למסור הכרזות כאלו", הכריזו. סוב שהיתה בידי הססנוגרמה של נאומי ואייב הרמן שמע את דברי. לסדתי לקח: להיזהר מקציני יחסי־ציבור. מאז תבעתי תמיד לראות את גיסוח ההודעות. בסופו של דבר התגשמה תכניתי בחלקה הניכר, למרות ההודעות של הנציגים המוסמכים של הקהילות היהודיות, אולם למדנו לדעת, כי את עבודתנו יש לעשות בשקס ובלי קציני יחסי־ציבור ובלי הודעות לעתונות. אין לי ספק שאלמלא השערוריה בישראל בשנת 1961 בקשר לעליית הנוער ודרך שוייץ (תכנית הקייטנות), הייתי יכול לרתום ארגונים בינלאומיים לסעד הילד, לסייע בידי להוציא בהסוואה עוד ילדים, באמצעות תכניות אחרות.

עבדנו בתנאים קשים. כאשר הגעתי לראשונה למרוקו הפיץ יהודי בשם אלמליח, שהיה מוכר קמיעות בבתי הקברות בקזבלנקה, כרוז נגר עליית הנוער ונגדי, בטענה שאני מוציא ילדים לשמד ומעבירם לדת הנוצרית, וכי ילדים שאינם מסכימים נשחטים; לא פחות מזה... הוא בא אלי במשלחת לפאריז יחד עם הרב ברוך טולידנו ממקנס, והם הכריזו כי מוסב שהילדים ימותו במרוקו ולא יגיעו לעליית הנוער. למרות ההסתה העכורה התגברנו על הסלעיוזים, אולם ברור שאלמלא המכשולים יכולנו להוציא עוד יותר ילדים מצפון־אפריקה. תולדות עליית הנוער מצפון־אפריקה סרם נכתבו. כאשר ייכתבו ויתגלה החומר הארכיוני ויפורסם, יוכל העם לשפוס מה גדולה היתה ההעזה שלנו, ומה כבידים הם התישגים האלה למען המדינה שלנו, ולמען יהדות צפון־אפריקה וקליטתה בישראל וחלקה בפיתוח המדינה העלאת קרנה ואיכותה. הבוגרים שגידלנו היו לוחמים נועזים בכל מלחמות ישראל והגיעו לדרגות חשובות בצה"ל. המילגות שהענקנו איפשרו לפתח מתוכם בעלי כשרון בולסים. עלינו להתברך במעשינו והישגינו אלה.

מ ש ו א ה

קובץ שנתי לתודעת השואה והגבורה

פרך י"א

משואה, יד לחברי תנועות הנוער הציוניות בשואה ובמרי

תל-יזחק — תל-אביב, ניסן תשמ"ג — אפריל 1983